

псеўдэнімам Максім Танк надрукаваны верш «Заштрайкавалі гіганты-коміны». Юнак прызнаецца, што гэта яго верш, каб следства зачаліся за нешта і не дакраналася да спраўднай крамолы. «Калі ты ў небяспецы, то пачынаеш выкручвацца вужом, знарок прызнаешся ў нейкай малой віне. Каб ёю закрыць сваю большую правіннасць» [1, с. 109].

Аўтар манаграфіі падкрэслівае жаданне жыць, тварыць, змагацца за лепшую долю свайго краю і народа. «Творчы вопыт Максіма Танка ў лепшых сваіх праявах не так павучальны, як актуальны – гэта вопыт нацыянальнага паэта, чыя хрэстаматыйная прысутнасць дапамагае нам здабыць упэўненасць у хаосе дэклараванай беларускай дзяржаўнасці» [1, с. 14]. Гэтыя слова дапамагаюць зразумець і моц творцы, і значэнне для маладога пакалення, і неабходнасць па-новаму прачытаць творчасць. Гафоўная ідэя, якая праходзіць праз увесь твор, сфармулявана ў назве, паказвае натуральнасць памкненняў, малады і здаровы імпэт хлопца, стварае жывы вобраз класіка.

ЛІТАРАТУРА

1. Дранько-Майсюк, Л. «...Натуральны, як лінія небасхілу»: архіўная апавесць пра Максіма Танка / Л. Дранько-Майсюк. – Мінск: Кнігазбор, 2017. – 148 с.

Сяргей А. М. Мінск, Беларусь)

БЕЗАСАБОВА-ПРЭДЫКАТЫЎНЫЯ СЛОВЫ: СТАТУС І КАТЭГОРЫЯЛЬНЫЯ ПРЫКМЕТЫ

У навуковых крыніцах існуе некалькі намінацый лексіка-граматычнага класу слоў са значэннем стану: безасабова-педыкатыўныя словы, словы катэгорыі стану, педыкатывы, педыкатыўныя прыслоўі.

Традыцыйна яны вывучаліся разам з прыслоўем, паколькі маюць агульны ўласцівасць – перш за ўсё, нязменнасць. Аднак на валентнасці, сінтаксічнай функцыі, а таксама лексічным аб'ёме прыслоўі і безасабова-педыкатыўныя словы не супадаюць. Найбольш яркія адзнакі гэтых слоў – іх сінтаксічная функцыя (выказнік у безасабовым сказе) і характар кіравання (могучь кіраваць назоўнікамі альбо займеннікамі, патрабуючы формы давальчага слоду): *Зорна. Балюча. Лагодна. Вяскова. Голас травы вывучае шаша* (Я. Янчын); *Няёмка не толькі Вам, але і мне неверагодна цяжка* (А. Глобус). Да безасабова-педыкатыўных слоў могуць прымыкаць прыслоўі або дзеясловы ў форме інфінітыва (*дужа балюча; страшна жыць*). Яны могуць спалучацца з дзеясловамі ў з'вязках *быць, стаць (становіцца горка і крыўдна; было б сорамна)*, якія ўжываюцца для выражэння прошлага і будучага часу, а таксама ўмоўнага ладу. Безасабова-педыкатыўныя словы не залежаш ад іншых членаў сказа і слоў у сказе не даюць ацэнкі. Абазначаюць яны звычайна стан прыроды, навакольнага асяроддзя, (*ціх, горача, светла, прасторна, чыста*); псіхічны і фізічны стан чалавека (*жывёлы (весела, смешина, кепска, трывожна, балюча)*; меру чаго-небудзь (*мала, малага, досыць*); ацэнку чаго-небудзь з маральна-этычнага боку (*сорам, ганьба, грэх*); мадальную ацэнку стану ў адносінах неабходнасці, магчымасці (*трэба, вартана, можна, няможна, нельга*). Напрыклад: *У лесе цёмна, змрочна* (А. Наварыч); *Табе радасна і страшна, табе лёгка і цяжка, ты ўпэўнены і раззублены. Шукай і знайдзеш, мусіш знайсці* (А. Жураўскі); *Калі ёсць душа, дык трэба яе ратаваць, каб апраўдаць сваё нараджэнне* (В. Чаронка).

У «Граматыцы беларускай мовы» (1962) гэты клас слоў разглядаецца ў раздзеле «Прыслоўе» ў параграфі «Педыкатыўныя прыслоўі». Тут даецца наступнае тлумачэнне: «Прыслоўе, якое выконвае функцыю выказніка ў безасабовым сказе, пера-

ходзіць у катэгорыю безасабова-прэдыкатыўнага слоў (так званую катэгорыю стану)» [2, с. 441].

У «Беларускай граматыцы» (1985) і манаграфіі П. П. Шубы «Прыслоўе ў беларускай мове» (1962) безасабова-прэдыкатыўныя словы не разглядаюцца.

У «Кароткай граматыцы беларускай мовы» (2007) яны вывучаюцца разам з прыслоўем; у падраздзеле «Безасабова-прэдыкатыўныя словы (катэгорыя стану)» адзначаецца: «У беларускай мове вылучаецца група слоў, якія з’яўляюцца нязменнымі, але абазначаюць не прымету дзеяння ці якасці, а стан ці ацэнку чаго-небудзь ці каго-небудзь. Яны амаль заўсёды, у адрозненне ад прыслоўяў, ужываюцца ў функцыі выказніка ў безасабовым сказе» [3, с. 313].

У Энцыклапедыі «Беларуская мова» (1994) у асобным артыкуле разглядаецца прэдыкатыў (аўтар – П. П. Шуба). «Прэдыкатыў – гэта лексіка-граматычны клас знамянальных слоў, якія маюць значэнне стану ці ацэнкі і выконваюць ролю адзінага галоўнага члена ці яго асноўнага кампанента ў безасабовых сказах» [1, с. 439].

У некаторых падручніках для ВНУ безасабова-прэдыкатыўныя словы разглядаюцца ў раздзеле «Прыслоўе» (напрыклад, у кнізе «Сучасная беларуская мова. Марфалогія» пад рэдакцыяй Ф. М. Янкоўскага, 1980).

Большасць жа аўтараў вылучае іх у асобны клас слоў. Так, у вучэбным дапаможніку П. П. Шубы «Сучасная беларуская мова. Марфалогія. Марфалогія» (1987) у раздзеле «Словы катэгорыі стану (прэдыкатывы)» падаецца наступнае вызначэнне гэтай групы слоў: «Знамянальныя словы, што маюць значэнне стану ці ацэнкі і выконваюць ролю галоўнага члена ў безасабовым сказе» [7, с. 273].

У падручніку Л. І. Сямешка «Курс беларускай мовы» (1996), падрыхтаваным у БДУ, у раздзеле «Словы катэгорыі стану (прэдыкатыўныя прыслоўі)», тлумачыцца, што «да знамянальных часцін мовы адносіцца таксама група нязменных слоў, якія, у адрозненне ад прыслоўяў, абазначаюць не прымету дзеяння ці якасці, а стан прыроды або чалавека. Яны выступаюць у ролі выказніка, галоўным чынам у безасабовых сказах»; у заўвазе даецца аднак, што «пытанне аб вылучэнні гэтых слоў у асобную часціну мовы ў лінгвістыцы канчаткова не вырашана» [6, с. 436].

У дапаможніку «Сучасная беларуская мова. Марфалогія» пад рэдакцыяй праф. М. С. Яўневіча (1997) для філалагічных факультэтаў ВНУ, выдадзеным у БДПУ імя Максіма Танка, безасабова-прэдыкатыўныя словы таксама вылучаюцца ў асобны раздзел (аўтар Н. М. Нямковіч) і апісваюцца наступным чынам: «Да самастойных часцін мовы адносіцца таксама група нязменных слоў, якія ў адрозненне ад прыслоўяў абазначаюць не прымету дзеяння ці якасці, а стан прыроды або чалавека» [4, с. 221]. Адзначаецца, што найбольш прыдатнымі для гэтай часціны мовы з’яўляюцца два тэрміны – безасабова-прэдыкатыўныя словы і катэгорыя стану.

У вучэбным дапаможніку для ВНУ «Сучасная беларуская мова» пад рэдакцыяй Л. М. Грыгор’евай (2010), падрыхтаванага таксама намаганнямі выкладчыкаў БДПУ імя Максіма Танка, безасабова-прэдыкатыўныя словы разглядаюцца асобна ад прыслоўя (аўтар раздзела Н. Р. Мордас) і тлумачацца наступным чынам: «Нязменныя знамянальныя словы, якія абазначаюць стан ці ацэнку і выконваюць ролю галоўнага члена ў безасабовых сказах» [5, с. 379].

Большасць безасабова-прэдыкатыўных слоў – вытворныя, і маюць выразную словаўтваральную сувязь з прыслоўямі, прыметнікамі. Так, словы *добра, дрэнна, весела, сумна, глуха, далёка, лёгка, цесна, цёпла, халодна, цёмна, светла, ціха, шумна, чыста, брудна, ясна, радасна, спакойна* і пад. аманімічныя прыслоўям. Адрозніваюцца ж судносна лексемы сваёй функцыяй у сказе, напрыклад: *Як хараіша сёння ў лесе! Як ласкава свеціць Маці-Поўня!* (Л. Рублеўская) – *Дбаў гаспадар лагойскай рэзідэнцыі, каб хараіша глядзеў не толькі інтэр’ер палаца, але і наваколле* (Г. Кахановіч). У

першым сказе *хараіша* – безасабова-прэдыкатыўнае слова, якое выконвае функцыю выказніка, у другім – прыслоўе ў ролі акалічнасці.

Словы *можна, неабходна, нельга, патрэбна, трэба, дуіна, сорамна, вусціна, матаіна, боязна, зорна, мясчына* і інш. з’яўляюцца толькі безасабова-прэдыкатыўнымі словамі і не маюць амонімаў сярод прыслоўяў.

Некаторыя безасабова-прэдыкатыўныя словы аманімічныя субстантывам (*сорама, грэх, смех, страх, пара, час, дзіва, лягота, ахвота, неахвота*). Яны страчваюць значэнне прадметнасці і, адпаведна, не скланяюцца, у іх аслаблена граматычнае значэнне роду і склону. Такая роля абумоўлена ўзмацненнем сінтаксічнай функцыі лексем – ужыванню ў ролі выказніка ў безасабовым сказе. Напрыклад: *...Некаторыя прыхаваліся ад магчымага выпраменьвання. Але як? Смех проста: хто за вароты, хто за плот* (П. Місько); *Зноў цемра агарнула куты залы, у якой яшчэ, здавалася, жылі гукі музыкі* (С. С. У. Караткевіч). Лексема *смех* у першым выпадку з’яўляецца безасабова-прэдыкатыўным словам, у другім – назоўнікам.

У слоўніках у артыкулах такая аманімія размяжоўваецца наступным чынам: **хараіша** 1. прыслоўе да харошы; 2. *безасабова-прэдыкатыўнае слова ў значэнні выказніка*. Пра прыемныя аб’екты: **смех** 1. характэрныя перарывістыя гукі, што ствараюцца кароткімі выдыхальнымі рухамі, як праўленне веселасці, радасці і пад.; 2. *у значэнні выказніка, размоўнае слова*. Пра тое, што можа рассямшыць; смешна (ТСБМ).

Безасабова-прэдыкатыўныя словы, аманімічныя прыслоўям на *-а*, могуць утвараць формы вышэйшай і найвышэйшай ступеняў параўнання такім жа чынам, як і прыслоўі (*веселей, пазней, лягчэй; больш спакойна, менш цікава; найлепш, найхалодней, найбліжэй; найбольш радасна, найменш крыўдна*). Напрыклад: *Вада была халодная, адчувалася, што адыходзяць апошнія цёплыя летнія дні, і ўсё ж у ёй было цяплей, чым над дажджом* (В. Праўдзін); *Гуляць будзем у нашай альтанцы, тут больш зацінна, ды і Федарцовы не ўгледзяць, Тамара іх нешта не хоча бачыць* (С. Бязлепкіна).

Некаторыя безасабова-прэдыкатыўныя словы ўтвараюць формы са значэннем ацэнкі і меры якасці пры дапамозе суфіксаў *-еньк-* (*-аньк-*), *-утк-* (*-ютк-*) *-усеньк-* (*-юсеньк-*), *-ават-* і *інш.*: *светленька, добранька, лагодненька, прыемненька; блізютка, ціхутка, цяплютка, пазнютка; пазнюсенька, цямнюсенька; сумнавата, страшнавата, кепскавата*. Напрыклад: *Як, мусіць, добра ў тых краінах, дзе зімкі няма – і цяпленька ж, і весела, і два ўраджаі можна здымаць* (*Звязда*); *Ноч выдалася чорная. Хмары завалаклі неба*. **Страшнавата** (*В. Шырко*).

Безасабова-прэдыкатыўныя словы з якаснай семантыкай валодаюць моцным патэнцыялам экспрэсіі і суб’ектыўнасці, набываюць у мастацкіх тэкстах эмацыянальнае гучанне, асабліва ў выпадках, калі гаворка ідзе пра душэўны стан чалавека ці пра ўспрыманне ім навакольнага свету: *Нам дзіўна, нам горка, нам страіна, што вы не трымаеце зла* (А. Разанаў); *У барсэленскіх музэях хараіша, зацінна і халаднавата*. У музэйных кавярнях *вусцінна і ўрачыста* (А. Глебус); *Сонечна. Светлараскрылена. Весняе*. *Ранак. І раньне жыцьця* (Я. Янішчыц); *Ды вось аднойчы восенню Лес, чуе, не няе. І стала ёй* [Верачцы] *нявесела, Сум агарнуў яе. Шкада ёй атапаючых Лістоў і матылькоў, Шкада ёй адлятаючых У вырай журавоў* (М. Танк). Некаторыя безасабова-прэдыкатыўныя словы ўваходзяць у склад прымавак і прыказак, напрыклад: *Яму раницага росна, па абедзе млосна, а ўвечары – камары кусаюць; Калі не будзе зімою бела – не будзе ўлетку зелена*.

Такім чынам, на сённяшні дзень назіраецца тэндэнцыя да надання безасабова-прэдыкатыўным словам статусу самастойнай часціны мовы, якая мае шэраг спецыфічных уласцівасцей.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская мова : энцыклапедыя ; пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал.: Б. І. Сачанка [і інш.] – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1994 – 655 с.
2. Граматыка беларускай мовы : у 2 т. – Т. 1 : Марфалогія. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1962. – 540 с.
3. Кароткая граматыка беларускай мовы : у 2 ч. ; навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – Ч. 1 : Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія. – 351 с.
4. Сучасная беларуская літаратурная мова: марфалогія : вучэб. дапам. / Н. В. Гаўрош, М. Ц. Кавалёва, Н. М. Нямяковіч і інш. ; пад. агул. рэд. праф. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выд. У. М. Скакун, 1997. – 288 с.
5. Сучасная беларуская мова : вучэб. дапам. / Л. М. Грыгор'ева [і інш.] ; пад агул. рэд. Л. М. Грыгор'евай. – 3-е выд., выпр. – Мінск : Выш. шк., 2010. – 622 с.
6. Сямешка, Л. І. Курс беларускай мовы : падручнік / Л. І. Сямешка, І. Р. Шкраба, З. І. Бадзевіч. – Мінск : Універсітэцкае, 1996. – 654 с.
7. Шуба, П. П. Сучасная беларуская мова. Марфаналогія. Марфалогія. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – 334 с.

Тарасова Т. М. (Мінск, Беларусь)

ЖАНОЧАЕ АБЛІЧЧА ВАЙНЫ СВЯТЛАНЫ АЛЕКСІЕВІЧ

Тэма Другой сусветнай вайны ў беларускай прозе па-ранейшаму застаецца актуальнай і балючай. Так ужо сталася, што ў пераважнай большасці мастацкіх твораў пра Вялікую Айчынную вайну гаворка ідзе пра мужчын – салдат, мужчын-партызан, -падпольшчыкаў, -разведчыкаў. Гэта і зразумела, менавіта яны ваявалі на фронце, змагаліся з нямецкімі захопнікамі ў партызанскіх атрадах. С. Алексіевіч у кнізе «У вайны не жаночае аблічча» звярнула ўвагу на жанчын, якія ратавалі раненых, стралялі са «снайперкі», падрывалі масты, хадзілі ў разведку, ляталі на самалётах. У кнізе сабраны ўспаміны многіх жанчын-франтавічак, плакадніц, жанчын-снайпераў, лётчыц, танкістаў, партызанак, сясцёр міласэрнасці, духарак і іншых звычайных працаўніц тылу. Іх споведзь выразна малое аблічча жорсткай вайны з зусім не жаночым тварам.

Неяк у адным інтэрв'ю пісьменніца прызналася: «Я доўга шукала сябе, хацела знайсці нешта такое, што наблізіла б да рэальнасці... І гэты жанр – жанр чалавечых галасоў, споведзяў, сведчанняў і дакументаў чалавечай душы імгненна быў мною прысвоены. Так, я зараз так жаду і чую свет: праз галасы, праз дэталі быту і быцця. Так пабудаваны мае звесткі і слых... І ўсё, што ўва мне было, тут жа аказалася неабходным, таму што патрабавалася адначасова быць і пісьменнікам, журналістам, сацыёлагам, псіхааналітыкам, праўеднікам...» [3, с. 217].

Жанчына ў нашым уяўленні – крохкая, далікатная, пачуццёва-эмацыянальная асоба. «Усё, што мы ведаем пра жанчыну, – так пачынае сваю кнігу С. Алексіевіч, – лепш за ўсё ўмяшчаецца ў слова «міласэрнасць». Ёсць і іншыя словы – сястра, жонка, сябар і самае высокае – маці. <...> Жанчына дае жыццё, жанчына аберагае жыццё, жанчына і жыццё – сінонімы» [2, с. 8]. У кнізе «У вайны не жаночае аблічча» змешчана споведзь больш за 500 жанчын аб жахах і пакутах, шчырасці і любові, міласэрнасці і храбрасці, гераізме і мужнасці, аб чалавечым духу, жаданні і ўменні выстаяць і застацца чалавекам. Для ўсёй творчасці С. Алексіевіч, паводле яе ўласнага прызнання, уласціва цікавасць да «прыроды чалавечага вар'яцтва ўвогуле, наколькі чалавек здольны на злачыства. Цікавіў філасофскі падмурак чалавечага існавання ў прынцыпе» [1]. Вайна жанчын з кнігі «У вайны не жаночае аблічча» стала і «вайной» самой С. Алексіевіч. Пісьменніца пісала: «Чатыры гады і «маёй» вайны. Не адзін раз мне было страшна. Не адзін раз мне было балюча. ... Колькі разоў я хацела забыць тое, што чула. Хацела і ўжо не магла» [2, с. 11].